

Науковий альманах

№ 3
[43] 2017

ПАМ'ЯТКИ
України

ІСТОРІЯ • ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО • КУЛЬТУРОЛОГІЯ • МУЗЕЄЗНАВСТВО • КРАЄЗНАВСТВО

Бібліотека журналу
«Пам'ятки України»

УКРАЇНСЬКИЙ ІКОНОСТАС

2017
Випуск 3 (43)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Олександр НЕЖИВИЙ,
доктор філософії в галузі історії,
заслужений журналіст України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир В'ЯТРОВИЧ,
кандидат історичних наук, голова
Українського інституту національної пам'яті

Андрій ГРЕЧИЛО,

доктор історичних наук, голова
Українського геральдичного товариства

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,

доктор філологічних наук, академік-секретар
Відділення літератури, мови та мистецтвознавства
Національної академії наук України

Андрій КУРКОВ,

письменник, віце-президент

Українського ПЕНу

Анжеліка РУДНИЦЬКА,

президент Мистецької агенції
«Територія А», заслужена артистка України

Анатолій СЕРИКОВ,

головний редактор журналу
«Пам'ятки України: історія та культура»,

заслужений журналіст України

Ростислав СОССА,

доктор географічних наук, президент
Української картографічної асоціації

Дмитро СТЕПОВИК,

доктор мистецтвознавства, філософії,
богословських наук, академік

Академії наук вищої освіти України

Олександр ФЕДУРУК,

доктор мистецтвознавства,

головний редактор журналу

«Образотворче мистецтво»,

заслужений діяч мистецтв України

ВИДАВЦІ

Благодійна організація «Фундація
Героя України, Академіка Петра ТРОНЬКА»
Видавничий дім журналу «Пам'ятки України»

Усі права застережені згідно з українським і
міжнародним законодавством. Видання 31.03.2009
зарєєстроване Міністерством юстиції України.
Свідцтво про реєстрацію друкованого ЗМІ
серії КВ №15002-3974Р

© Пам'ятки України: Науковий альманах, 2017

Пам'ятки України

НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ

Виходить кожні два місяці *2017 року побачать світ шість номерів
*Електронна версія не поширюється *Передплатний індекс: 37688
*У дужках – порядковий номер випуску альманаху в загальній
нумерації «Бібліотеки журналу „Пам'ятки України“»

ІСТОРІЯ

3 Ігор ГРИЦЕНКО

Чорноморський флот в часи Центральної Ради

18 Володимир ОЛІЙНИК

Лопатин на Львівщині: від найдавніших часів до
більшовицької навали

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

25 Олександр НЕЖИВИЙ

Принцип триєдності у вірі як абсолютне
осягнення істини

41 Руслан ПІДСТАВКА, Мирослав СИВИЙ

Замок у Скалі-Подільській. Ретроспектива і
сучасність

52 Олег СИДОР

Іконостас. Закінчення

КРАЄЗНАВСТВО

66 Олексій НЕЖИВИЙ

Українська Луганщина Бориса Грінченка

70 Надія НАУМОВА

Акварель Тараса Шевченка «Царський сад».
До історії створення, атрибуції, побутування в
контексті теми «Шевченківський Київ»

POST SCRIPTUM

75 Аукціон книг із автографами

80 До уваги авторів

ПЕРЕДПЛАТА АЛЬМАНАХУ

приймається упродовж усього року (індекс 37688)
всіма відділеннями Укрпошти або онлайн:
<http://presa.ua/pam-jatki-ukraini-naukovij-al-manah.html>

Послуги редакції:

замовлення старих випусків, доставка кур'єром
звичайною, Новою і летунською поштою.
Телефон (+380) 67 461 6900, в т.ч. Viber & WhatsApp

**Бібліотека журналу
«Пам'ятки України»**

Поштова адреса: 01010, Київ-10

Видавничий дім журналу «Пам'ятки України»

Абонентська скринька 47

Телефони редакції: 044 232 2350, 067 461 6900

Факс: 067 441 7015

E-mail: ua.landmarks@gmail.com

ЗАМОК У СКАЛІ-ПОДІЛЬСЬКІЙ. РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІСТЬ

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ МАЛОВІДОМИХ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
Руслан ПІДСТАВКА, Мирослав СИВИЙ

Селище Скала-Подільська Боршівського району Тернопільської області знаходиться за 10 км на північний схід від міста Борщова та за 35 км на схід від міста Чорткова на правому березі річки Збруч. На автошляху Тернопіль – Кам'янець-Подільський останнім містечком на Тернопільщині буде Скала-Подільська, відома до 1940 року як Скала над Збручем або просто Скала. Назва поселення походить від геологічного терміну «скала» – висока (по відношенню до навколишнього терену) форма рельєфу, що відображає вихід на поверхню скельних порід, відносно стійких до ерозійних процесів та вивітрювання.

Замок стоїть на скелястому березі Збруча, нижче від рівня центральної частини селища, на великому мисоподібному виступі з урвистими схилами. Із заходу та півночі виступ омивається безіменним потічком (інколи його називають Чорнушкою), зі сходу протікає ріка Збруч, відділена від мису неширокою заплавою.

Ширина мисоподібного виступу по лінії розрізу АВ становить 90 м, протяжність від дороги до руїн вежі протозамку (крайній північно-східний ріг мису) – 180 м, від порохової вежі до вежі на північно-східному виступі – 150 м.

Як видно з плану, перевищення мисоподібного виступу, на якому розміщені споруди замку, над урізом води в ріці Збруч сягає біля 30 м. Схили мису достатньо круті, з північного та північно-східного боку майже прямовисні, із заходу й сходу – задерновані, місцями порослі кущами та невисокими деревцями. На схилах з північного та західного боків можна спостерігати природні відшарування скельних порід. Потічок, який омиває мис із заходу та півночі, нині становить собою невеличкий струмок, протяжністю близько 1,5 км, з середнім кутом нахилу близько 6,5%, який, однак, врізаний у товщу скельних порід на заході на глибину 25-27 м і утворює нешироку

каньйоноподібну долину з фрагментами заплави та першої тераси.

Ще недавно струмок був відносно широким, про що свідчать іконографічні матеріали ХІХ-ХХ століть. За деякими даними (карта Ф. фон Міга), на потічку працювало чотири млини, що дає підстави стверджувати про його повноводність у минулому, в період закладки та побудови замку. Потічок майже під прямим кутом впадає у Збруч і в цьому місці останній ніби відсувається на схід, утворюючи невеликий вигин і віддаляючись від підніжжя мису на 120-130 м. Вище й нижче по течії Збруч тече в підніжжі схилу, підмиваючи свій правий берег.

Логічно припустити, що у минулому (ХІІІ-ХІV століття), річка протікала біля підніжжя мисоподібного виступу, й саме цей факт (тобто захищеність мису із трьох боків) і зіграв вирішальну роль при виборі місця для протозамку. В подальшому бурхливий правий доплив (теперішній потічок), який до того ж впадав у річку під прямим кутом, спричинив повільну міграцію її русла у східному напрямку, віддалення від мису і формування заплави на схід від мису.

Огляд скельних відшарувань, які можна спостерігати на правому березі Збруча вище й нижче за течією від мису, а також на його схилах, показав, що вони складені карбонатними породами (вапняками), які за стратиграфічною приналежністю відносяться до скальської серії верхнього силуру (дзвенигородська світа). Декілька відшарувань, які розміщені безпосередньо в підніжжі замку, складені із двох відмінних пачок вапняків: нижня представлена міцними, масивними, грубоверстуватими, сірими, темно-сірими та кремово-сірими вапняками, слабо тріщинуватими, однорідними, майже без фауністичних решток, видимою потужністю до 2 м.

Вище залягають верстуваті, глинисті, грудкуваті, сірі, звітрілі з поверхні вапняки з видимою потужністю 2-2,5 м. Очевидно, саме в цих вапняках закладені

! ПРОЕКТ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗАМКУ
У СКАЛІ-ПОДІЛЬСЬКІЙ
НЕ РОЗРОБЛЯВСЯ (ЧИ, ПРИНАЙМНІ,
ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЦЕ НАМ ДОСІ НЕ ВІДОМА).
СКЛАДНІСТЬ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБЛЕННЯ
ВІДПОВІДНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ Й
РЕСТАВРАЦІЇ ЗАЗНАЧЕНОЇ СТАРОВИННОЇ
ПАМ'ЯТКИ ПОЛЯГАЄ НАСАМПЕРЕД
У ВІДСУТНОСТІ ІКОНОГРАФІЧНОЇ
БАЗИ ТА НЕПОВНОТІ ХАРАКТЕРИСТИК
ЕТАПІВ ВІДТВОРЕННЯ.

фундаменти фортеці. Хоча, як будівельний матеріал, вони майже не використовувались через порівняно слабку зв'язність, нерівномірну щільність, крихкість тощо. Стіни замку складені міцними, масивними, слаботріщинуватими, голубувато-сірими, сірими й темно-сірими вапняками нижньої пачки, яких, очевидно, в околицях було в достатній кількості. Лише у стінах палацу Тарло можна спостерігати окремі вапняки молодшого – неогенового віку, які зараз добуваються на хмельницькому боці Збруча.

Скала присутня на найдавніших картах, що відображають територію сучасного Поділля. Зокрема, містечко уже показане на карті Маркуса Беневентануса 1507, на карті Форлана 1568, Меркатора 1609, Боплана 1650, Блау 1670 та інших.

Аналіз карт також підтверджує висловлене вище припущення про повноводність Збруча й можливість розміщення його русла в XIV столітті біля підніжжя мису, де знаходиться нині замок.

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТЕЧКА І ЗАМКУ

Замок у Скалі-Подільській вперше став предметом ґрунтового дослідження польського архітектора Богдана Гверкена, який, вивчаючи коло аналогів відомого Язловецького замку, присвятив останньому свою монографію. В основі Язловецького замку дослідник виявив архаїчне мисове укріплення першого будівельного періоду. Репрезентантами цього типу оборонних споруд, характерного для Поділля, він називає кілька замків Поділля – у Бучачі, Сидорові, Язловці, Теревовлі і Скалі-Подільській.

Стан досліджень замку в Скалі досі не дає змоги деталізувати хронологічну еволюцію укріплень на місці. У довідковій літературі, як зазначає Ольга Пламеницька, є лише обмежена інформація про будівельну біографію споруди.

Історія поселення, власники, етапи становлення замку та спорудження палацової резиденції Скали знайшли своє відображення у статті Романа Афтаназі «Скала» в 11-томній монографії «Історія резиденцій на давніх окраїнах Речі Посполитої».

Ґрунтовною колективною монографією, присвяченою Скалі-Подільській, є книга Маргарити і Яна Шулінських та Ярослава Зелінського «Скала над Збручем. Історія, архітектура, будівництво», видана у Варшаві.

Замок у Скалі належить до найдавніших укріплень Поділля і містить у своїй будівельній історії практично всі етапи фортифікаційної еволюції, тому наша увага до його історії є не випадковою.

ПЕРША ПИСЕМНА ЗГАДКА І ВЛАСНИКИ МІСТЕЧКА Й ЗАМКУ

Низка джерел подають інформацію про те, що Скала (Skala, Scala, Skala) згадується в контексті подій середини XIII століття (поїздки Данила Романовича Галицького до Батія та «розметання» городів руських на вимогу темника Бурундая). Однак цю інформацію підтвердити документально нам не вдалося. Вважаємо, що першим історичним джерелом, яке вперше згадує поселення Скала, є Хроніка Литовська і Жмудська, де під 1393 роком (осінь) в розділі «Выправа Витолта на Подоле» зазначається, що «...Потом Витолт на Подоле з войском литовским и руским выправился на князя Феодора Кориатовича, котрый з подданства и повинности великого князя литовского Витолта выбился, а скоро Витолт под Браслав Подолский притягнул, хотел ему Кориатович з войском своим отбити его, але зараз от Витолта зостал пораженым так, же сам ледво утекл до Каменца Подолского, а Витолт з звитязством побрал замки: Браслав, Зяслав, Смотричь, Чирвоный Городок, Бекоту, Скалу, а потым облегл Каменец Подолский, где Кориатович князь подолский затворился з помощью волохов, сусѣдов своих. А гды обачили облеженци, же трудно оборонитися от Витолта, поддалися Витолтови. Там же Витолт поимал князя Феодора Кориатовича и одослал его до Вилня в вязене, а сам змѣштал в Каменцѣ и прилучил все Подоле до князства Литовского».

Через два роки Скалу і низку інших міст 13 червня 1395 було віддано польським королем Владиславом II Ягайлом краківському воєводі Спиткові з Мельштина.

Разом зі Скалою йому було надано в оренду Кам'янець, Смотрич, Бакоту та Червоногород. Спитко був завзятим військовим діячем, відомим своєю фортифікаційною діяльністю та походами проти татар і викликав побоювання щодо можливості незалежності Поділля від Польщі у короля Ягайла. 1399 в битві з татарами на Ворсклі Спитко загинув, а його землі викупив Ягайло. 1411 року вони перейшли до Вітовта, після смерті якого в 1430 році кілька подільських

міст, серед них і Скалу, захопили поляки. У 1440-1443 Скала стала центром староства.

Першим старостою містечка, відомим з документа від 14 лютого 1431 року, був Януш Кірдейович, імовірно, був брат Грицька Кірдейовича. Наступний староста Скали – Петро Поляк (перед 1442), а потім – Стибор з Комірників (з 1447).

Дослідники припускають, що локаційний привілей на заснування міста та магдебурзьке право надане Скалі ще перед 1434, тобто перед утворенням подільського воєводства, оскільки в той період населений пункт вже виконував функції центру замкового округу (волості, повіту, «*districtus*»).

29-30 вересня 1442 в місті Буда, де відбувалося поновлення Федора Бучацького на посаді генерального подільського старости, польський король Владислав Варненчик проголосив надання міста Скала («*oppidum Skala*») кам'янецькому старості Федорові Бучацькому за його особисті заслуги й заслуги його батька. Втім, це надання було суто декларативним і Скала надалі залишалася в управлінні старости Стибора з Комірників.

В Коронній метриці під 1453 Скала згадується поряд з іншими головними містами Поділля і належить до королівських маєтків. Як «*oppidum*» Скала згадується в люстрації королівських маєтків 1494 – понижена татарськими наїздами у підпорядкуванні скальського старости Станіслава з Ходча.

Проведений інвентар 1494 замку в Скалі подає такі відомості про твердиню (в перекладі Михайла Грушевського):

«*Castrum Skala resignatum est dno Stanislao de Ghodecz, capit. halicziensi feria quarta post festum sancte Katherine proxima 1494.*»

Замок Скала, оглянутий паном Станіславом Ходецьким, старостою Галицьким, четвертої неділі після празника св. Катерини 1494.

Насамперед – жодних мурів для захисту, лише дерев'яний настил. Такий стан і з будівлями в замку: поряд з воротами – будівля на кшталт великої буди, проте нема ані даху, ані вікон, ані кімнат. Такі ж на розі замку біля згаданої будівлі і три кімнати для шляхти. Є ще чорна кімната, в якій добра чорна піч, два столи, чотири лави...

Перед кімнатою – зруйнована споруда, в якій сім недіючих баліст і восьма баліста – розвалена. У тій же споруді – чотири лави і снасть для риболовлі. Під чорною кімнатою є сховище, тобто камера, чи спіжарня, у якій три порожні корита, в одному з яких – куски коломийської солі... Ще є списи, інакше шини, посудина, яку по-польськи називають чверткою (квартию). Також мала посудина з дьогтем... великі і малі куски дьогтю, схожі на кульки... ще цвяхи для гонти, близько двох тисяч...

Під чорною кімнатою – пивничка, де є чотири великі бочки з пивом і дві порожні... Кленова світлиця... посередині піч, малий добротний стіл, три великі

лави попід стінами, ще дві малі лавки... Там 11 гаківниць, а 12-та розбита і розібрана; три порохівниці... Від світлиці до чорної кімнати ведуть сходи. Під світлицею – камера або шпихлір... На мурах два фуклери... але вийти на мури неможливо, бо сходи розвалені, а мури вузькі. Пан воєвода Подільський залишив двох чорних волів... худу свиню, три гуски і 12 курей.

У замку є три кімнати посполитих і шляхти, в яких залишені їхні речі... Перед замком – конюшня для сорока коней. Броварня з посудом для варіння пива, корито, кошк... Фураж замку і міста Скали: Насамперед – добра земля, але необроблена, не засіяна, нема худоби, нема коней, ні гусей, ані курей... усе порожне і будинки покинуті. Від воза солі, де у запрягу пара або дві волів, повинні давати камінь солі. Від купецького воза, який прямує з Кам'янця до Львова з товаром, – по чотири (гроші); від мешканців кам'янецьких, від їхніх возів, – по два гроші; всі інші повинні платити по 4 гроші. Кожен міщанин у Скалі, який обробляє город, платить 10 грошів широких, а хто городів не має, платить по 8 грошів. Ще є два водяні млини: один – під Скалою... інший – у Лояновчім, у якому мелять громадський хліб...

7 червня 1498 Скала отримала звільнення на 15 років від усіх поборів у зв'язку з нападом ногайців.

Інформація, подана О. Пламеницькою, що 1503 року місто з навко-лишніми селами («*oppido Skala et villias*») було записане Миколаю Жолкевському з посиланням на «*Matrikularum Regni Poloniae ...*», на нашу думку, не відповідає дійсності.

Зазначене джерело під 1503 роком за номерами 766, 768 та 770 подає таку інформацію: «...король надає Миколаю Жолкевському, хорунжому (ротмістру) холмському, укріплене містечко Скалат («*oppidum Skalath*») у дідичне володіння» (766), потім «...записує йому на тих маєтках («*in oppido Scala*) 700 флоринів (500 флоринів за службу у війні з Московією і 200 флоринів з особливої королівської ласки)» (768), ідентичний до останнього запис був зроблений 15 квітня 1503 р. Миколай Жолкевський в той час дійсно володів Скалатом, однак до Скали на Збручі він не мав жодного стосунку.

Наступні відомості стосуються руйнацій Скали: 1510 року татарами, 1515 – волохами, 1518 – знову татарами.

Для відновлення міста король Зигмунд I Старий 1510 звільнив Скалу на чотири роки від усіх податків і на вісім років від усіх нових податків. П'ятьма роками пізніше, 1515-го Скальське староство у пожиттєве володіння отримав кам'янецький староста (пізніше сандомирський воєвода) Станіслав Лянцкоронський, родина якого, за винятком 1596-1639, володіла маєтками до початку XVIII століття.

Польський король Зигмунд Старий актом від 27 лютого 1518 відновив для Скали, яка була знищена внаслідок волоського вторгнення, магдебурзьке право, а скальські міщани отримали звільнення від податків.

доручення відбудувати місто Зигмунд Август надав Станіславу Лянцкоронському.

Крім міського права, Скала отримала привілей на ярмарок у свято Вознесіння Господнього і торги шовівторка. Звідтоді відомий і герб Скали: на блакитному тлі сірий мур з брамою, над якими поміщено три зубаті вежі. Опіка над замком була доручена королем Станіславу Лянцкоронському: «...а замок наш Скала, що знаходиться в старостві кам'янецькому, вимагає значного ремонту і перебудови, тому доручаю, щоб Станіслав Лянцкоронський, староста кам'янецький, відбудував замок при помочі і накладом мешканців, яких з цього приводу звільняю від міського податку».

Відповідно до заповіту С.Лянцкоронського Скалу успадкував його небіж Ієронім, син Миколая. 1522 згадуються «мешканці міста Скала» («incolis oppida Skala»), а 1530-го місто характеризується як укріплене. Втім 1538 і 1539 роки занотовані в літературних джерелах як дати знищення міста волохами й угорцями. Як зазначає А.Чоловський, після волоського знищення 1538 Лянцкоронські в половині XVI століття збудували «новий замок», що сполучався з укріпленнями міста. Згідно з Р.Афтаназі, замком в подальшому володів Єронім син – Станіслав Лянцкоронський, який з 1566 року був старостою Скали (помер 1592).

Люстрація королівських маєтків в другій половині XVI століття в 1564-1565 не охоплювала Скальського староства, оскільки як застава не входила до маєтків панства і, крім міста Скали, налічувала ще 5 сіл. Чергова люстрація (1569-1570) включала лише Скалу з 186 християнськими і 10 єврейськими домами. Крім них, люстратори нарахували 2 доми вїта, 3 шляхетські і 4 попівські будинки, 25 слуг замкових і 2 слуг міських, що були звільнені від податку. На кінець XVI століття Скала, поряд з Зіньковим, Меджибожем, Баром, Язловцем і Хмільником, входила до числа головних міст подільського воєводства з чисельністю населення понад 1000 мешканців, коли Кам'янець налічував понад 4000 осіб.

Уряд старости Скальського 1588 обіймав Миколай Гербурт (воєвода руський), 1595 – Миколай Лянцкоронський, з 1596 по 1620 – Ян Гербурт (згодом каштелян кам'янецький), з 1620 по 1639 – кам'янецький каштелян Миколай Гербурт.

1615 Скала зазнала чергового нападу татар, про що свідчить проведена в той час люстрація: «... місто татарами спустошене, села попалені, піддані з жінками і дітьми, як здобич татарами забрані».

Старостою Скальським з 1641 року був воєвода руський, гетьман польний, коронний Станіслав Лянцкоронський (син Яна; помер 1657). Його син, підкоморій подільський, Ієронім Лянцкоронський (помер 1697) успадкував маєтки після батька.

В серпні 1648 Скалу захопили козацькі загони Максима Кривоноса, а 1657 замок був обложений і захоплений військами семигородського князя Юрія Ракоція. Розмір руйнації цих років зафіксувала люстрація 1665, згідно з якою населення Скали становило 15 осіб, які не мали жодних підтверджень колишніх прав і привілеїв міста. Проте на той час вони були звільнені на 12 років від податків.

Після падіння Кам'янця і захоплення Поділля турками Скальський замок, як і багато інших, був захоплений без бою, а внаслідок підписання Бучацького миру й утворення Кам'янецького єялету в Скалі була створена окрема турецька адміністративно-територіальна одиниця – Скальська нахія (центр округу). Окреме дослідження цього періоду провів польський історик Даріуш Колодзейчик у монографії «Поділля під турецьким пануванням. Кам'янецький єялет 1672-1699».

Після хотинської битви 1673 низку замків було звільнено від турків і осаджено в них польські гарнізони. Однак, у березні 1674 турки атакували і захопили Скалу, вбили всіх мешканців, а захоплених в полон жовнірів стратили в Кам'янці. Протягом майже 10 років Скала час від часу переходила з рук у руки.

Турецький податковий перепис 1681, так званий «Defter mufassal», зафіксував надзвичайне знищення людності Скальського повіту. У цілій нахії мешкало 486 осіб й існувало всього 69 господарств, а з 29 населених пунктів лише 7 було залюднено. Після визволення Язловця (1684) та Кам'янця (1699) й підписання карловицького миру Скала і Поділля повернулися до Корони.

За інформацією І. Сварника (з посиланням на 181-й фонд ЦДІАУ у Львові), король у 1701 надав привілей на Скальське староство К.Загоровському (його внесено до кам'янець-подільських гродських книг).

Останнім старостою скальським з роду Лянцкоронських був Миколай (син Францішка, помер 1706). Після його смерті маєтки перейшли у володіння Валентина Казимира Мерзеєвського, чоловіка Агнешки Лянцкоронської (дочки Миколая). Їхня дочка Соломія по одруженню з Адамом Тарло внесла зазначені маєтки (як придане) до цієї родини. З ініціативи останнього на території старого замку в середині XVIII століття було збудоване нове палацове крило, яке згоріло перед 1765 роком від удару блискавки. Черговими старостами скальськими були Казимир (син Адама), а пізніше Ян Тарло (племінник Адама).

Про характер містечка в другій половині XVIII століття йдеться в останній люстрації 1765, де зазначено,

! СКАЛА ПРИСУТНЯ НА НАЙДАВНІШИХ КАРТАХ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ ТЕРИТОРІЮ СУЧАСНОГО ПОДІЛЛЯ. ЗОКРЕМА, МІСТЕЧКО УЖЕ ПОКАЗАНЕ НА КАРТІ МАРКУСА БЕНЕВЕНТАНУСА 1507, НА КАРТІ ФОРЛАНА 1568, МЕРКАТОРА 1609, БОПЛАНА 1650, БЛАУ 1670 ТА ІНШИХ.

що «Скала не має жодної осади купців інших народів, єдине, що жида тримають в оренді магазини дрібних речей...».

Родина Тарлів зберегла скальські маєтки до кінця XVIII століття, оскільки 1783-1791 датується судовий документ між австрійським національним банком і спадкоємцями Шимона Тарло про права на маєтки староства. Однак, вже 1787 маєтки були у власності австрійської влади. У 1799-1809 власниками Скали була родина Косаковських (Катерина і Станіслав Косаковські), після яких містечко перейшло на короткий час до Станіслава Дельфіна Комара і інших нащадків цього роду. Десь біля 1812 маєтки були у володінні директора польських пошт у Галичині Войцеха Станіслава Голуховського (1772-1840), що був також власником навколишніх Іванкова і Лосяча, а також Дунаєва і Потоку у Снятинському повіті. Родина Голуховських мешкала в Скалі до 1939. Спадкоємцем Войцеха Станіслава став його син від Софії Юлії Чиж герба Годземба, намісник Галичини, Агенор Ромуальд Голуховський (1812-1875), який був одружений з Марією Баворовською.

Агенор Ромуальд із маєтків Скала, Бурдяківці, Гуштинок, Іванків, Лосяч, Янів, Поріччя, Оттенхаузен, Страдч, Залісся утворив ординацію і став першим ординатом. Ординація Голуховського обіймала площу близько 40.000 моргів землі. Частина населених пунктів, з-поміж них і Гусятин, до ординації не ввійшли.

Для довідки: ординація – це маєткові комплекси, які за згодою вального сейму набували статусу ординації, вилучалися із сфери дії загальних норм права, отримували особливий правовий статус. Для ординації передбачався спеціальний статут, згідно з яким увесь маєтковий комплекс переходив у спадок до старшого сина, до успадкування ординації жінки не допускалися. Решта спадкоємців могли претендувати лише на маєтки, що не входили до ординації або ж на грошову компенсацію. Визначався також порядок успадкування на випадок згасання роду ордината (обов'язковою умовою було збереження цілісності маєтків ординації, які заборонялося продавати, віддавати під заставу тощо).

Після батька ординацією володів син Агенора Ромуальда, міністр закордонних справ Австро-Угорщини (1895-1906) Агенор Марія Адам Голуховський (1849-1921), з 1885 року одружений із княгинею Анною Мурат. Третім і останнім ординатом маєтків до вересня 1939 був третій Голуховський з таким же ім'ям – Агенор Марія Йоахім Голуховський, який був одружений з графинею Матильдою Баворовською, дочкою Рудольфа і Фані графів Хорінських.

1840 власник Скали Войцех Станіслав граф Голуховський споруджує обеліск у пам'ять про турецьке панування. Під обеліском закопав в кам'яній гільзі, скріплені по обох кінцях мідними обручами, сувої пергаменту. В одному з них описаний родовід графа, пам'ятка про Скалу. На другому пергаменті були

зображення гербів його роду та роду його дружини, малюнок зруйнованої фортеці Скали, в центрі якої посеред парку зображений графський палац та будівлі фільварку. В гільзі також знаходилися портрети графа та його дружини Марії-Кароліни з роду Баворських. Обеліск знищений 1976, а сама капсула та її вміст знаходяться тепер у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї.

Герб міста давнього періоду у геральдичній літературі XVI-XVIII століть не зберігся. Однак, у Варшаві в одній із колекцій тодішнім заступником директора з наукової роботи ЦДІА у Львові Іваном Сварником було виявлено два відтиски печатки Скали 1531 і 1535.

Як зазначає І.Сварник, типологічно це європейські міські печатки початку XVI століття. Стан відтисків і їх якість, особливо першого, вказує на зовсім недавній до використання час виготовлення толоки (матриці). Очевидно, вона датувалася першою чвертю XVI століття й була виконана незабаром після релокації міста 1518.

У щит, схожий на ренесансовий, вписана відчине-на міська брама з трьома вежами, завершеними бланками (зубцями). Бічні вежі мають по два видовжені вікна, середня – 2, в нижчому ярусі – по 1 округлій бійниці. У нижній частині веж помітні відступи – можливо, це зубці на мури, що з'єднує вежі. Напис печатки латинський: «SIGILLVM + OPIDI * SKALA +» (печатка містечка Скали). Слова розділені хрестиками й зіркою з шістьма променями. Задля симетрії гравер після останнього слова і розділового хрестика вмістив вишукану віньєтку і два кружечки. Перші два слова легенди мають риси як маюскули, так і мінускули, що свідчить про виготовлення її на межі XV-XVI століть, у перехідний період між одним і другим стилем латинського письма у сфрагістиці. Загалом, зображення вирізьблене майстерно, щит заповнює майже все внутрішнє коло, простір над щитом також є логічним. Віньєтка в кінці легенди свідчить про хуждожні амбіції гравера.

Локалізація цієї печатки ускладнювалася тим, що фрагменти документів, до яких прикріплені восково-паперові відтиски, не містили жодних прізвищ і географічних назв, які б могли підтвердити розташування Скали в Подільському воєводстві, а в Польщі також є містечко Скала, що теж мало магдебурію у XV-XVIII століттях. Згодом виявилось, що відтиск цієї печатки був відомий львівському архіваріусу й геральдисту Францу Ковалишину в кінці XIX століття і дав останньому підстави для локалізації Скали в Борщівському повіті. Щоправда, саму печатку Ф.Ковалишин датував XV століттям. Щодо останнього слід зауважити, що відтиск 1535, на якому легенда відбита не досить чітко, так само міг би дати підставу для хронологічно ширшого її датування. Однак висновки Ф.Ковалишина так само, як і давня печатка і герб міста, були невідомі місцевим органам самоврядування у Скалі.

В кінці XIX століття (проміжних після XVI століття печаток поки що не виявлено) у Скалі виготовили нову печатку зі стандартним зображенням австро-угорського герба Галичини: чотиридільного щита з зображенням трьох корон, двох парних «шахових» смуг і двох польських орлів у нижніх полях. Щит увінчує цісарська корона. Ця печатка, що засвідчує поквитування громади 1893 (відтиск синім чорнилом, у доброму стані, діаметр 32 мм), цікава хіба що своєю двомовною легендою: «*URZAD GMINNY SKALA *УРЯД ГРОМАДСЬКИЙ СКАЛА». Зображення ж вказаного герба застосовувалося в десятках випадків, коли міста не знали своїх попередніх гербів.

Рисунок герба Скали, як і багатьох інших містечок України, не виявлено, найімовірніше, що він загинув. Єдиною інформацією щодо нього є коротка замітка Ф.Ковалишина: «На синьому щиті білий мур з брамою, над ним три вежі завершені бланками». Судячи з нотаток Ковалишина, барви він позначив, виходячи з правил геральдики й української гербової традиції, беручи за аналоги земельні й відомі міські герби Галичини. Аналіз наявного сфрагістичного матеріалу, інших джерел з історії Скали дозволяє ствердити, що при розробці сучасного герба міста слід повернутися до найдавнішого відомого зображення міських укріплень, що символізують незалежність і захищеність населеного пункту, його історію і традиції.

При цьому варто використати традиційне для української геральдики поєднання білого й синього кольорів, що перегукуються з синім небом і білим каменем, а в геральдиці символізують свободу, мудрість, творчість і пізнання (синя барва, або стихія повітря) та світло, чесність, невинність (біла чи срібна барва – знак Місяця). Девізом герба Скали було б, отже, «воля і честь».

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗБУДОВИ ЗАМКУ

За дослідженнями О.Пламеницької, руїни замку містяться в північно-східній частині сучасної Скали-Подільської, на вузькому, висунутому до берега Збруча, скелястому мисі, доступ до якого можливий лише з південного боку. Виразно прочитуються три частини колишнього замкового комплексу. З південного напільного боку, у частині так званої шиї мису, майже на поздовжній його осі, розміщена підковоподібна в плані чотирирясна башта, що виконувала роль своєрідного форпосту.

На відстані майже 80 м на північ від неї, замикаючи з півночі перший великий замковий двір і перетинаючи мис упоперек, лежать руїни двоповерхового палацу, який має типові для бароко XVIII століття архітектурні форми. Між баштою і палацом, у межах видовженого прямокутного двору, не збереглося жодних надземних слідів фортифікацій і забудови.

З іншого боку палацу розташоване давніше укріплення, де вирізняється другий, трапезієподібний у

плані, замковий двір, що прилягає до палацу з півночі. Повернута до палацу під кутом північна частина замку сформована на плані рівнораменного трикутника, гостра вершина якого звернена до краю мису. Основу цього трикутного укріплення з конфігурацією, максимально наближеною до форми мису, становлять рештки склепінчастої будівлі (близько 25x10), що, як і бароковий палац, перетинала мис упоперек. Мури укріплення утворюють рамена трикутника, обмежуючи третій, найдавніший замковий двір.

Хоч дату збудування Скальського замку не встановлено, про давнє походження його свідчить саме ця, північна частина укріплення. Б.Геркен залічує Скалу до групи замків з чітко вираженою мисовою структурою, припускаючи, що на першому будівельному етапі замок займав лише крайню північну частину мису й мав трикутний абрис. Тогочасне укріплення площею 0,1 га становило приблизно чверть сучасної території, маючи стінову структуру. Його характерною рисою був гострий кут, висунутий у бік до краю мису. Цей архаїчний прийом, репрезентований замками в Скалі, Бучачі і Язловці, в праці Б.Геркена дістав назву «ангул» («наріжник»). Водночас дослідник висловив гіпотезу, що з напільного боку Скальського замку була південна вежа.

Стосовно термінів, що вживаються О.Пламеницькою та Б.Геркеном, для визначення назв архітектурних елементів замку щодо сторін світу (горизонту), то слід відзначити, що замок займає видовжений мис, вісь якого відхилена від напрямку на північ на кут близький до 45°, тому, наприклад, «порохова» вежа мала б назву – південно-східна бастея тощо. Якщо не враховувати це відхилення, то наріжник ядра протозамку у Скалі орієнтований на північ, а «порохова» вежа – на південь. В архітектурних дослідженнях О.Пламеницької стосовно Скальського замку використовується саме така термінологія.

Розпланування північної частини замку, що займає край мису, становить у плані майже рівнораменний трикутник із зрізаною гострою вершиною. О.Чоловський вважає, що в місці зрізаної вершини стояла наріжна вежа, але сучасний стан руїн не дає фактичного матеріалу, щоб підтвердити чи спростувати цю думку. Загальна довжина збережених мурів давньої частини замку не перевищує 40 м. Висота мурів сягає близько 8 м, товщина дорівнює 1,8–2,0 м. Особливістю конструкції мурів є те, що основу їх становлять скельні виходи породи. Це збільшувало висоту укріплень і утруднювало підступ до них.

У південно-східному оборонному мурі на відстані 4,0–4,5 м від зрізаної гострої вершини трикутника і на висоті близько 6 м від скельної основи збереглася щільнувата стрільниця. Із зовнішнього боку отвір її бойового каналу має розміри приблизно 0,3 (0,35) x 0,8 (0,9) м. Він розширюється до середини, утворюючи в плані трапезію з більшою основою 0,7 м, що займає майже дві третини товщини муру. У бойового отвору з боку замкового двору є лучкова перемичка.

Внутрішню третину товщі муру займає широка (до 1,7 м) і висока (до 2 м) камера, у якій також лучкова перемичка. В мурі під стрільницею – гнізда від дерев'яних балок, ними могли бути або консолі бойової галереї, або перекриття гіпотетичної башти. Ще нижче, на рівні сучасної денної поверхні з боку замкового двору і десь на 3 м нижче від описаної стрільниці, міститься друга, так само щілинувата, але без камери. З внутрішнього боку отвір стрільниці має архітравну перемичку, ширина між косяками 0,5-0,6 м.

Оскільки на інших збережених відтинках мурів північної мисової частини укріплення стрільниць немає, можна гадати, що мури мали дерев'яні бойові галереї, влаштовані на горішніх рівнях, але вони не збереглися. Виходячи з цього, припущення О.Чоловського щодо наріжної башти вважаємо правдоподібним. Звичайно, дуже важливо дістати археологічне підтвердження існування її внутрішніх стін.

Щодо датування будівельного етапу, на якому посталала північна наріжна частина замку, то, зважаючи на характер стрільниць і невелику товщину мурів, укріплення можна залічити до середини XIII століття, коли поширились каменеметальні машини – пороки. Певні аналоги стрільниць Скальського замку знаходимо у вежах-стовпах XII-XIII століть. Кам'янець-Литовського, Белавина тощо.

Отже, на першому будівельному етапі замок, як зазначає О. Пламеницька, найімовірніше, являв собою стінове укріплення, можливо, з наріжними вежами з північного та південного боків, обмежене з єдиного приступного, південно-східного, боку оборонним ровом. Вищеописані нечисленні рештки давнього ядра замку хоч і потребують подальших досліджень, проте дають підстави віднести їх орієнтовно до другої половини XIII – початку XIV століть.

Перший документальний опис замку 1494 містить важливі відомості щодо складу і стану його забудови. Цей опис, на думку О.Пламеницької, відтворює другий етап розпланувальної еволюції замку, коли він розширився в південно-східному напрямку, у бік напілля, до меж сучасного великого палацу. Очевидно, саме в місці первісного оборонного рову було збудовано давній малий палац (аналогічно, як у Язловці. – Авт.), від якого дотепер залишилися підвали, а також рештки двох приміщень першого ярусу з трохи пошкодженим білокамінним арковим порталом між ними. Приміщення перекрито коробовим склепінням. Третє невелике видовжене приміщення має вузький вихід на напіллю частину північно-східного оборонного муру. Судячи з решток прилеглих до нього із зовнішнього боку мурів, можна припустити, що тут була якась споруда, що виступала за лице муру, можливо, вежа.

З південного боку замок мав оборонний рів. Північно-східний край обмежував високий оборонний мур, у горішньому ярусі його з проміжком 2,4-2,6 м був ряд із семи стрільниць.

! УРЯД СТАРОСТИ СКАЛЬСЬКОГО
1588 ОБІЙМАВ МИКОЛАЙ ГЕРБУРТ
(ВОЄВОДА РУСЬКИЙ), 1595 – МИКОЛАЙ
ЛЯНЦКОРОНСЬКИЙ, З 1596 ПО 1620
– ЯН ГЕРБУРТ (ЗГОДОМ КАШТЕЛЯН
КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ),
З 1620 ПО 1639 – КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ
КАШТЕЛЯН МИКОЛАЙ ГЕРБУРТ.

Невеличкий обріз муру й гнізда від дерев'яних консольних балок указують на наявність дерев'яної бойової галереї. Стрільниці невеликі, з клинчастими перемичками й шоками, що розходяться назовні й досередини на ширину близько 0,7 м. Бойові отвори прямокутні, завширшки 0,3 і заввишки близько 0,4 м. Протилежний південно-західний мур зберігся на рівні підмурків, улаштованих на арках. Можливо, це рештки підземної частини споруди, що колись прилягала до муру.

Великий ремонт і розбудову замкових споруд зробили в середині XVI століття Лянцкоронські. Ці роботи стали третім будівельним етапом в історії замку. Тоді було значно збільшено територію укріплення – воно виросло майже вдвічі, зайнявши решту мису на південний схід від раніше зведених фортифікацій. Загальна довжина замку досягала 170 м, ширина коливалася від 20 до 50 м. Новозбудовану частину укріплень оточили оборонними мурами (товщина їх не перевищувала 2 м). По осі напільного південно-західного муру збудували чотириярусову башту, а на схід від неї, трохи збоку, браму (яка не збереглася). Башта ззовні була підковоподібною в плані, по внутрішньому контуру в першому ярусі – квадратною, у горішніх ярусах – круглою. Перехід від прямокутного плану до круглого зроблено класичним способом за допомогою тропів.

Три горішні яруси мали стрільниці з великими зовнішніми арковими отворами, перший ярус – невеличкі ключоподібні. Башта була розрахована на ведення фланкувального обстрілу. Оборонні мури прилягали до башти на висоту її долішнього ярусу, а по верху мурів, очевидно, йшли галереї.

Ремонтні й розбудовчі роботи Лянцкоронських О.Чоловський інтерпретує як будівництво нового замку на місці знищеного старого. З цим не погоджується О.Пламеницька, яка зазначає, що у замку збереглася частина давніх укріплень, яких навіть не модернізовано. Замок зазнав неодноразових руйнацій у першій половині XVII століття. У книзі Анджея Целярія, присвяченій Королівству Польському, що вийшла друком 1659 в Амстердамі, про Скалу сказано як про «місто і замок сильно укріплений». 1663-го люстратори староства повідомляли, що замок на скелі змутований, навколо муром оточений, але спустошений.

У середині XVIII століття, на четвертому будівельному етапі, староста Скали Адам Тарло звів, а можливо відбудував у межах давнього укріплення палац у бароковому стилі. Це двоповерхова споруда з дещо асиметричним планом, змурована з коленого каменю й оздоблена білокамінним декором. Зважаючи на місце зведення палацу, яке збігається з імовірним місцем розташування оборонного рову замку другого будівельного етапу, можна припустити, що палац споруджено не в середині XVIII століття, а раніше, на попередньому етапі, причому його півниці влаштовано в старому оборонному рові, а це дуже зручно було зробити саме під час будівництва (майже повна аналогія з Язловецьким замком).

Тож скидається на те, що Адам Тарло лише відбудував палац на рештках попередньої будівлі й надав йому барокового вигляду. Гарне білокамінне оздоблення луток віконних і дверних отворів, сандриків, капітелей та інших елементів споруди збереглося до нашого часу. Весь декор зосереджено, однак, лише на головному, південно-східному фасаді, інші фасади оздоблення не мали. Загальну архітектурну композицію палацу відзначає певна сухість, брак притаманних бароко динамічних форм.

Підтвердження припущення щодо відбудови палацу міститься в люстрації 1765 року, де зазначається: «На скелястій горі замок старий, давніми мурами оперезаний, у якому палац новий, мурований, Адамом Тарлом старостою реставрований, але через кілька років по завершенні спалений блискавкою і тепер стоїть порожній». У наступні роки замок, зокрема периметральні мури, активно розбирали на будівельний матеріал, перетворивши урешті його в руїни. На жаль, досі немає повної обмірної фіксації споруди. Лише 1954 Є.Пламеницька та І.Макушенко зробили його схематичний обмір.

ЗАМОК У СКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

У 2008 році розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про передачу пам'яток архітектури та містобудування до сфери управління Міністерства регіонального розвитку та будівництва» замок XVI століття у селищі Скала-Подільська було включено до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля», що дало можливість покращити збереження пам'ятки, яка має виняткову історичну та архітектурну цінність.

За період перебування замку в складі заповідника здійснені такі ремонтно-реставраційні роботи:

- розчищення підвальних приміщень від земельної маси та побутового сміття;
  - з ліквідації вивалу внутрішньої стіни;
  - розшивка передньої стіни;
  - земельні та будівельні роботи на пороховій вежі.
- Розчищено завал підпірної стіни порохової вежі та підмурівка її, ліквідація її аварійного стану;

- розчищення долівки порохової вежі від побутового сміття та пониження її рівня;
- будівельні роботи з ліквідації вивалів віконних проїом (кам'яна кладка);
- встановлення дерев'яних щитів на вікна та двері палацу замку (передня частина палацу).

Проект реконструкції замку у Скалі не розроблявся (чи, принаймні, нам не відомий). Складність історико-архітектурного дослідження та розроблення відповідної концепції відтворення й реставрації зазначеного об'єкту полягає у відсутності іконографічної бази та неповноті характеристик етапів відтворення.

Нижче представлена підсумкова таблиця, що узагальнює основну інформацію про історичні періоди розвитку твердині, її власників, етапи розбудови тощо.

ПРИМІТКИ

¹Guerguin B. Zamek Jazlowiecki / Bogdan Guerguin. – Warszawa: Studia i materiały do historii i teorii architektury i urbanistyki, 1960. – 150 с.

²Пламеницька О. Замок у Скалі-Подільській // Пам'ятки України. – 2005. – №2. – С. 43–53

³Aftanazy R. Skala / Roman Aftanazy. – Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1986. – 346 с. – (Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej)

⁴Szulinska M. Skala nad Zbruczem. Dzieje Architektura. Budownictwo. / M. Szulinska, J. Szulinski, J. Zelinski. – Warszawa: Stowarzyszenie «Wspolnota Polska», 2003. – 150 с. – (Zabytki kultury Polskiej poza granicami Kraju). – (A; w. 4)

⁵Хроника литовская и жмойтекая [Електронний ресурс] // Полное собрание русских летописей. – 1975. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/psr13235/lytov05.htm#page72>

⁶Prochaska A. Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376-1430 [Електронний ресурс] / Antoni Prochaska // Cracoviae: Acad. Literarum. – 1882. – Режим доступу до ресурсу: <https://polona.pl/item/723390/80/>

⁷Kurtyka J. Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i pierwszej połowie XV wieku / Janusz Kurtyka // „Kamieniec Podolski. Studja z dziejow miasta s regionu / Janusz Kurtyka. – Krakow: pod.red. F. Kuryka, 2000. – (Instytut historii akademii pedagogicznej w Krakowie.). – С. 9–59

⁸Kurtyka J., S. 51

⁹Szulinska M. Skala nad Zbruczem. Dzieje Architektura. Budownictwo. / M. Szulinska, J. Szulinski, J. Zelinski. – Warszawa: Stowarzyszenie «Wspolnota Polska», 2003. – 150 с. – (Zabytki kultury Polskiej poza granicami Kraju). – (A; w. 4)

¹⁰Kurtyka J., S. 49

¹¹Kurtyka J., S. 51-52

¹²Szulinska M., S. 19

¹³Szulinska M., S. 19

¹⁴Грушевський М. Замок і місто Скала [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський // Опис подільських замків 1494 р. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/History/1895/OpysPodilskyxZamkiv1494/CastleSkala.html>

¹⁵Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта

Пам'яткознавство

в другій половині XIV - 70-х роках XVI століття. – К., 2012. – 448 с. – С. 206

¹⁶Пламеницька О., С. 46

¹⁷*Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. P. 3, Alexandri regis tempora complectens (1501-1506), P.49*

¹⁸*Matrikularum...* III, P.49

¹⁹Пламеницька О., С. 46

²⁰Szulinska M., S. 19

²¹Пламеницька О., С. 46

²²Szulinska M., S. 20

²³Aftanazy R., S. 346

²⁴Пламеницька О., С. 46

²⁵Aftanazy R., S. 346

²⁶Szulinska M., S. 21

²⁷Szulinska M., S. 21

²⁸Szulinska M., S. 22

²⁹Kolodziejczyk D. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699 / Dariusz Kolodziejczyk. – Warszawa: Poleczek. 1994. – 255 с.*

³⁰Szulinska M., S. 22

³¹Szulinska M., S. 23

³²Сварник І. Печатки і герб міста Скали з XVI ст. [Електронний ресурс] // Історико-краєзнавчий збірник. Вип. 5. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_Borschivschyny/Lyprusk_5/.

³³Пламеницька О., С. 46

³⁴Szulinska M., S. 23

³⁵Szulinska M., S. 23

³⁶Aftanazy R., S. 347

³⁷Сварник І. Печатки і герб міста Скали з XVI ст. // Борцівського краєзнавчого музею «Літопис Борцівщини». – 1994. – С. 14–15

³⁸Сварник І., С. 15

³⁹Сварник І., С. 15

⁴⁰Пламеницька О., С. 47

⁴¹Guerguin B., S. 133

⁴²Пламеницька О., С. 48-49

⁴³*Castrum Skala resignatum est dno Stanislao de Chodecz, capit. Halicziensi feria guatra post festum sanctra Katherine proxima 1494// Записки Наукового товариства ім.Шевченка. – Львів, 1895. – Т.VII. – Кн.3 – С.5 – 10.*

⁴⁴Пламеницька О., С. 50

⁴⁵Пламеницька О., С. 51

⁴⁶Пламеницька О., С. 51

⁴⁷Пламеницька О., С. 51

№ п/п	Період (початок володіння)	Власники	Етапи розбудови	Примітка
1.	1362	Олександр і Федір Коріатовичі		
2.	Осінь 1393	Вітовт Великий, Владислав II Ягайло.		
3.	13.06.1395	Спитко з Мельштина		
4.	1399	Владислав II Ягайло		
5.	1411	Вітовт Великий		
6.	1431	Януш Кірдейович (староста Скали)		Імовірно, перед 1434 р. Скала отримує «магдебурзьке» право і фігурує, як «districtus».
7.	перед 1442	Петро Поляк (староста Скали)		
8.	29-30.09.1442	Федір (Теодорик) Бучацький (староста кам'янецький)		Декларативний власник за короля Владислава Варненчика. Фактично Стибор з Комірників.
9.	1447	Стибор з Комірників (староста Скали)		
10.	1494	Станіслав з Ходча (староста Скали)		Інвентар замку 1494 р. (в перекладі Михайла Грушевського)
11.	1503	Миколай Жолкевський (холмський хорунжий)		Помилка « <i>Matricularum Regni Polonia...</i> ». М.Жолкевський був власником Скалата, а не Скали (orridum Skalath, а не Skala) і до Поділля жодного відношення не мав.

12. 13.	1515 1535	Станіслав Лянцкоронський (кам'янецький староста, сандомирський воєвода). Ієронім Лянцкоронський (син Миколая, племінник Станіслава.)	1510, 1515 та 1518 рр. руйнування замку татарми, молдаванами і знову татарами. Місто звільнене королем від податків на 8 років. Король доручає С. Лянцкоронському зробити «ремонт і перебудову замку». У 1538 р. Лянцкоронські (за А. Чоловським) будують «новий замок». Руйнування міста і замку Ю. Ракоцієм та звільнення від податків на 12 років. Розміри збитків зафіксувала люстрація 1665 р.	У позиттєве володіння від короля Зигмунда I.
14.	1566	Станіслав Лянцкоронський (син Ієроніма)		
15.	1588	Миколай Жолкевський (холмський хорунжий)		
16.	1595	Миколай Лянцкоронський		
17.	1596	Ян Гербурт (каштелян кам'янецький)		
18.	1620-1639	Миколай Гербурт (каштелян кам'янецький)		
19.	1641	Станіслав Лянцкоронський (воєвода руський, гетьман польний, коронний)		У 1648 р. замок захоплено козаками М. Кривоноса.
20.	1657	Ієронім Лянцкоронський (син Станіслава)		
21.	1672	Скальська нахія, Кам'янецького санджаку, Кам'янецького еялету.		
22.	1684-1699			
23.	1701	Константин Загоровський		За І. Сваринком та ЦДІА у м. Львові.
24.	до 1706	Миколай Лянцкоронський (син Францішка Станслава)		
25.	1706	Валентин Казимир Мерзеєвський		Одружений з дочкою Миколая Лянцкоронського – Агнешкою.
26.		Адам Тарло (зять попереднього)		Скала, як придане Соломії Мерзеєвської перейшла до родини Тарло.
27.		Казимир Тарло (син Адама Тарло)		Замок знищений попаданням блискавки у палац.
28.		Ян Тарло (син Адама Тарло)		
29.	1799-1809	Катерина і Станіслав Косаковські		

30.		Станіслав Дельфін Комар	
31.	1812	Войцех Станіслав Голуховський	Замок втрачає оборонне значення, руйнується та розбирається на будівельний матеріал.
32.		Агенор Ромуальд Голуховський (син Войцеха Станіслава Голуховського та Софії Юлії Чиж)	
33.		Агенор Марія Адам Голуховський (син Агенора Голуховського)	
34.	До вересня 1939	Агенор Марія Йоакім Голуховський (син Агенора Марії Адама Голуховського)	
35.	1939-2008	Новітній період	Замок, зокрема периметральні мури, активно розбирали на будівельний матеріал і перетворили його в руїни. Досі немає повної обмірної фіксації споруди. Лише 1954 року Є. Племеницька І. Макушенко зробили його схематичний обмір (представлений вище).
36.	2008-2017	Національний заповідник «Замки Тернопілля»	<ul style="list-style-type: none"> - роботи по розчищенню підвальних приміщень від земельної маси та побутового сміття; ліквідація вивалів внутрішньої стіни; розшивка передньої стіни палацу; земельні та будівельні роботи на пороховій вежі (розчищення завалів підпірної стіни порохової вежі та її підмурівка контрфорсами; розчищення долівки та пониження її рівня; - будівельні роботи по ліквідації вивалів віконних проїомів (кам'яна кладка); - встановлення дерев'яних щитів на вікна та двері передньої частини палацу.